

СВІТОВОСВІТА

У. А. Р. О. Д. Н. І. Й. У. НІВЕРСІМЕТ

75

**Недоля побіджених
і
клопоти побідників**

Спори великанів — Англійсько-
американський світ — Загальні уваги
про світову політику по війні

Історія повоєнного світа

II. ЧАСТИНА

З образками

Зладив Др. В. Левицький

Ціна 40 гр.

Львів

**Знаєте, що найстаршим і найліпшим для
села часописом, який виховує, освічує і
організує всіх українських працюючих
людей є**

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС

Громадський Голос за л о ж и л и
основоположники українського соціалістич-
ного руху Іван Франко і Михайло Павлик
ще в 1895 р. □ Громадський Голос, це ви-
пробований, старий приятель українського
селянства, який за 40 літ праці виказав
ділом, скільки світла й правди вносить він
у селянську хату. □ Громадський Голос
подає найвірніше події на всіх українських
землях. □ Громадський Голос боронить
права всього українського працюючого на-
роду через весь час непохитно. □ Громад-
ський Голос подає постійно та приступно
для кожного господарські і правничі поради.
□ Громадський Голос учить, як треба бо-
ронити й здобувати українському селянству
й робітництву свої права.

**Адреса: Громадський Голос
Львів, вул. Міцкевича ч. 7.**

**Передплата 2.20 зол. у чвертьрік, 4 зол. за
пів року, 8 зол. за один рік. Чековеkonto
ПКО. 151-520 або 500-950.**

06 10 ~~АААА~~
САМООСВІТА

основана при співучасті
УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

ч. 75.

Недоля побіджених і клопоти
побідників

Спори великанів

5265
Англійсько-американський світ

Загальні уваги про світову полі-
тику по війні

27(17) - 1941
(З ОБРАЗКАМИ)

ЗЛАДИВ

Др. В. ЛЕВИЦЬКИЙ

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Ціна 40 гр.

ЛЬВІВ

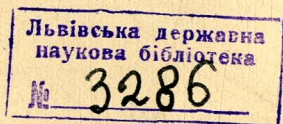
ЛЮТИЙ

1936

Накладом „Самоосвіти“ кооп. з обм. відпов.

T3(0)61

З Друкарні Ю. Яськова і С-ки, Львів Хорущини 23 Тел. 271-89

Недоля побіджених і клопоти побідників

Спори великанів

Перед читанням цього розділу слід пригадати собі, окрім змісту книжок, названих на початку 74-тої книжки за січень 1936 р., ще й кн. „Самоосвіта“ ч. 58.

1. НЕЗГОДИ МІЖ ВЕЛИКОДЕРЖАВАМИ: АНГЛІЄЮ, ФРАНЦІЄЮ ТА ІТАЛІЄЮ. Коли була спільна небезпека, то один спільний ворог наказував їм триматися разом, ділати згідно й однодушно. Але як тільки головна небезпека минула, відразу показалися різниці в політиці поодиноких держав та в їх поглядах на ті чи інші справи. Ожило взаємне недовіря.

Так напр. Англія і Франція інакше задивлялася й кожна інакше хотіла уложити своє відношення до Німеччини. Франція, за останнє століття тричі нападена Німеччиною, була до неї безоглядна; прагнула як найбільше обкромити й ослабити Німеччину. Англія, натомісьць, завше противилася цьому, побоюючись надмірного зросту сили й переваги Франції в Європі. Тому Англія не допустила ані до автономної надрейнської республіки, ані до надмірного збільшення території Польщі коштом Німеччини. Правда, й Англія бажала ослабити Німеччину, як свого конкурента, особливо на морі; але не настільки, щоби зовсім виключити її, як чинник політичної рівноваги на європейському суходолі. Англія взагалі дивилася на європейські справи лише з погляду безпеки для своїх берегів і свого панування на морях і океанах. Франція натомісьць хотіла вибудувати для себе і своїх союзників — малих держав — таку систему європейської безпеки, щоби на завсігди відвернути небез-

пеку з боку свого відвічного ворога й ворога слов'янського світу — Німеччини. Для того Франція оточила Німеччину ланцюгом малих держав, які пов'язала зі собою союзами тісної дружби: всі разом мали пильнувати Німців. Це й була система „збірної безпеки“, якій Франція і досі заховала вірність.

Розбіжність англійської та французької політики проявилася ще й в багатьох інших справах. Але найяскравіше — в Малій Азії, коли Туреччина Кемаля відкинула севрський мир і зачала збройно боронитися проти його наслідків. Симпатії Франції були тоді по боці Туреччини. Англія ж поставилася гостро проти. Це вона допомогла Греції окупувати Смирну. Тому поразка Греції була властиво поразкою англійської політики. Англії йшло тоді про вибудування сухопутного шляху через Багдад до Індії, а для цього треба було пригнати Турків, які почали тоді знову підносити голову. — Не було це теж в інтересі большевицької політики і пропаганди в Азії, а тому большевики рівнож піддержували Туреччину Кемаля.

Оте взаїмне підставлювання суперникові палиць у колеса — це й дотепер звичайча річ у міждержавній політиці. І це не значило нічого більше, як вдержання рівноваги між державними потугами, пантрування, щоби хтось надто не поріс в пірря; а вже зовсім не значило повного розриву між Англією і Францією. В критичних моментах обі потуги здавали собі справу, що спокій в Європі залежить від їх згоди. І хоч бувало, що їх політика іноді йшла окремими шляхами, то, як треба було, вони завжди знаходили спільну мову.

В той час, як розбіжності між Англією і Францією були хвилеві — від випадку до випадку, то **розходження політики Італії і Франції** стало тривкішим. Довший час політика одної постійно йшла всупереч політиці другої. А схресчу-

валися вони в багатьох спірних точках: чи то в Африді, чи на Середземному морі, на Балканах, чи в середній Європі. Італія ще від початку 20. віку прямувала послідовно до того, щоб стати великою колоніальною імперією в Африці, а відтак опанувати й ціле Середземне море. Це в першу чергу довело її до війни з Австрією, від якої мала намір відібрати Адрійське побережжя, а потім це викл. кувало вічні непорозуміння з Францією, бо ці змагання Італії суперечили французьким інтересам. Знаємо вже*), що поширення Італії в Африці зустрічалось зі спротивом Франції. Та не зважаючи на це. Італія посувалася далі в глибину Сагари. В 1930. році заняла вже цілий Фезан, а в слідуєчому році — оазу Куфра і цим станула аж на границі французьких колоній.

Другий більший спір, що з початку охолоджував відносини з Францією, а потім викликав ворожість Англії — був спричинений тим, що Італія хотіла розтягнути свій протекторат над Етіопією (Абіссинією), щоби потім обернути її в свою колонію. Такі домагання поставила Італія вже на мировій конференції. Одначе наразилася на сильний опір Франції, що сама мріяла про ступневе проникання в Етіопію. Щоби загамувати наміри Італії, Франція постаралася за прийняття Етіопії до Ліги Націй, бо з членом Ліги неможна було вже не рахуватися. Тоді Італія пішла на згоду з Англією та зі самою Етіопією, стараючись мирним шляхом здобути собі там впливи. В серпні 1928. р. вона підписала приятельську умову з Етіопією, одержавши від її цісаря згоду на будову дороги в глїб Етіопії. — В 1935. р. Франція погодилася нарешті з Італією в усіх справах. Коли таким чином усунені були між ними всі спірні точки, тоді Муссоліні вирішив, за мовчазною згодою Франції, піти нарешті воєнним походом на Етіо-

*) Гл. кн. ч. 74 на ст. 26.

пію, тим більше, що його диктатура всередині Італії почала хитатися і він для її підтримки потребував воєнної слави.

В **Середній Європі** Італія з початку співпрацювала з політикою Франції, сподіючись поділитися тут з нею впливами. Колиж і це їй не вдалося, а Франція стала пануючим чинником, то політика Італії обернулася й тут проти Франції. Італія сприяла насамперед з **Мадярщиною** (а потім ще й з клерикальною владою в **Австрії**) та почала підпирати — в супереччя Франції — пропаганду Мадярщини за переглядом і зміною мирових умов.

Подібну (протифранцузьку) політику провадила Італія й на Балканському півострові, спираючись головню на **Болгарію і Альбанію**.

2. ДАЛЬША ДОЛЯ НІМЕЧЧИНИ (468,718 кв. км. — 62,592,000 меш.). Німеччина була змушена прийняти подиктований їй мир. До того всього її роздирали внутрішні суперечки. Подібно, як в Росії перед більшовиками, влада в Німеччині зпочатку спочивала в руках соціалістів, які співпрацювали з комуністами, що називалися „Спартаківцями“. Але не довго, бо ці почали в грудні 1918. р. домагатися негайного заведення диктатури на зразок Московщини. На це соціальні демократи не погодилися. І від тоді їх дороги розійшлися. Соціалісти рішили, що про устрій Німеччини вирішать законодавчі збори, бо вони стояли й стоять на тім становищі, що основний лад у державі повинен вирішувати сам нарід більшістю голосів, а влада повинна бути така, якої хоче більшість. Демократи відкидають спільну більшовикам й фашистам науку про те, що меншість може терором захопити владу над народом і цю владу виконувати самовільно насильством та позбавленням прав народу.

Вибори до Уставодавчого Збору визначено на 19. січня 1919. р. Це була перша невдача Спарта-

ківців. Тоді Спартаківці перейшли до пучів (повстань), які влада два рази кроваво здушила, причому їх провідники були застрілені. — Вибори до Уставадавчих Зборів не дали більшості соціалістам, і тому вже не могла бути чисто соціалістична влада, а тільки коаліційна (союз кількох партій, ближчих до себе).

Установчі Збори скликано до Ваймару на 6. лютого 1919. р. Правительство зложило владу до рук Зборів, які вибрали президента держави та мішану (коаліційну) владу зі соціалістів і несоціалістичних демократичних партій, а самі занялися опрацюванням конституції. Першим президентом Німеччини вибрано соціаліста Фридриха Еберта, що був римарським робітником, а притім дуже визначним політичним діячем. Конституція була готова і принята в липні 1919. року; називається вона ваймарською. Німеччина стала відтоді республікою.

Комуністи між тим не погодилися із своєю програмою і в березні 1919. р. счинили ще одно повстання з метою розігнати Уставадавчі Збори. Але й цей раз, їм на загаль, не повелось; тільки в католицькій Баварщині пощастило їм захопити в свої руки владу й проголосити радянську республіку, яка по двох місяцях була зліквідована.

Останнім актом Уставадавчих Зборів Німеччини було прийняття версальської мирової умови 23. липня 1919. р. після ультимату переможців. Цю ухвалу прийняли Уставадавчі Збори, зазначаючи виразно, що роблять це під примусом переможців. Потім Уставадавчі Збори перенеслися до Берліна, де проголосили себе першим республіканським парламентом.

З демократичної конституції, яку одержала Німеччина, особливо невдоволені вийшли праві; буржуазні кола. Тепер вони почали бунтуватися, перший раз під проводом шляхтича **Каппа й Літца**. Бунтівники мали з початку успіх. Вони опа-

нували Берлін, а влада мусіла утікати аж до Штутгарту. Та не надовго. Реакційні бунтівники вдержались би й довше, але мусіли уступити перед солідарним виступом німецького робітництва, що загальним страйком змусило їх піддатися. Сам провідник бунту Капп утік до Швейцарії.

З неспокою пробували ще раз скористати комуністи і навіть захопили кілька більших міст. Одначе владі вдалося скоро повернути лад у державі.

Програна війна, тяжкі мирові умови й внутрішній неспокій справили те, що фашистівська і взагалі реакційна демагогія знаходила в Німеччині для себе добрий ґрунт, щоб підривати повагу демократичного ладу. Ці демагоги здобували шораз більше впливу. Німці взагалі були непривиклі до демократичного ладу, і тому більшість з них вірила демагогам, що все повоєнне лихо походить з демократичного устрою. З того самого брудного джерела черпали також комуністичні демагоги. Богато Німців, збаламучених демагогією, звалили всю вину на ваймарську конституцію і на демократію за те, що вона прийняла — дарма що під примусом — мировий договір. Тому почався в Німеччині сильний зворот опінії в реакційнім напрямі, — проти демократії. Показчиком цього були вже нові вибори до парламенту в червні 1920. року, коли-то скріпилися реакційні, назадняцькі партії. Тодіж виринув вперше на політичному овиді Гітлер зі своїми прихильниками, організованими в партію на військовий спосіб. В 1923. р. він уже помагає генералові Людендорфові організувати похід на Берлін, який одначе закінчився невдало. Провідників поставлено перед суд. Але тому що симпатії старих, реакційних суддів були вже по стороні повстанців, засуджено їх на незначні карі.

Богато журби й клопотів завдала антанті й німецькій політиці повинність платити воєнне від-

шкодування, висота якого не була відразу визначена. Сама антанта щодо цього не була ще в згоді; тому вона зажадала від Німеччини, щоби вона сама запропонувала, що думає платити. Але Німеччина не могла вдоволити антанти, котра таки остаточно сама предложила їй рахунок воєнних страт на суму 56 мільярдів доларів, платних протягом 42 літ. Німеччина спротивилася, бо не була в стані заплатити такої величезної квати. Почалися переговори, які не довели до згоди; Німеччина всіми способами ухилялася від прийняття того зобов'язання. Тоді антанта приступила до карних санкцій, щоби змусити Німеччину до плачення. Французи обсадили військом надрейнську область, а одночасно репараційна комісія (що займалася визначенням відшкодування) повідомила Німеччину, що їй знижено репарації до суми 33 міл. доларів. Німеччина почала платити, але дуже мало; тоді антанта вислала до Німеччини ультимат з жаданням платити означене відшкодування під загрозою дальшої окупації — **рурської** округи. Німеччина погодилася, зазначаючи, що буде платити лише в міру спромоги. І дійсно, вона не змогла виконати накиненої їй повинности, бо сама стояла вже перед руїною свого господарства, виразом чого було застрашаюче, швидке й неустанне обезцінення німецького гроша (марки).

Тоді Німеччина просила й одержала обіцяну мораторію, а пізніше платила частинно грішми, а частинно товарами (головно вуглем). Але й ці уступки не помогли. Німеччина ще кілька разів зверталася з проханням про об'легчення їй репарацій, доказуючи, що не може їх виконати.

Англія почала вже була схилитися до аргументів Німеччини, щоби найперше відбудувати німецьке господарство, а відшкодування відложити аж на той час, як Німеччина знову зможе платити. Однак Франція, яка потребувала грошей на від-

будову знищених Німцями околиць, була неуступчива. Вона не вірила Німеччині, пояснюючи її неплатездатність кепською господаркою, і жадала контролі над німецьким господарством.

Німеччина між тим знову почала недоплачувати; платила неповні рати. Тоді Англія і Франція почали нарешті радити, як їм бути. Франція згідна була вже піти на уступки, але жадала натомісць гарантії на будуче у формі господарського й грошового заставу. До згоди між ними не дійшло, а скінчилося на тому, що всі держави полишають собі в тій справі вільну руку. Наслідком того Франція спільно з Італією і Бельгією, уважаючи, що Німеччина не виконала репараційного обов'язку, обсадили своїми військами рурську область — найбільший осередок німецького промислу. Хотіли цим зломити опір Німеччини. Німці перейшли тоді до пасивного (не збройного) опору, або неплачення. А Французи відповіли на це проголошенням в Рурщині стану облоги і репресіями. Заборонили довозити до Рурщини споживу, щоби зломити опір Німців, які остаточно мусіли підлягти у цій боротьбі, бож були слабшою стороною.

В самій Німеччині господарське життя йшло тимчасом до повної руїни. Марка летіла, як у прірву, що години міняючи курс; її ніхто не хотів приймати. Торговля наслідком того майже припинилася, бо ціни товарів постійно мінялися. Середні верстви людности під господарським оглядом були зруйновані. Ціла Німеччина кипіла гнівом. Публичному порядку що хвилини загрожував большевизм.

Нічого не лишалося, як тільки шукати дороги до згоди, поки не пізно. І так Німеччина пообіцяла дещо заплатити, жадаючи наперед звільнення Рурщини. Франція і Бельгія відкинули ці умови, по чім Німеччина висунула нові пропозиції, погоджуючись заплатити 5 мільярдів долярів, забезпе-

чених доходом з німецьких залізниць і нерухомим майном держави, і жадаючи ствердження її платни-чої спромоги.

Антанта почала знову нараджуватися між собою з приводу тих пропозицій. Англія готова була йти на уступки, але Франція не уступала, вимагаючи від Німеччини припинення пасивного опору. Згоди не досягнуто.

Німеччина між тим довше триматися не могла. Треба було таки залишити політику пасивного опору. І ось в серпні 1923. р. приходить до влади новий уряд Штресемана, рішенняй на зміну політики в справі відшкодування. Німці пересвідчилися, що пасивним опором, тоб-то невиконанням репарацій, нічого, крім шкоди для себе самих, не досягнуть.

В жовтні 1923. р. звернулася Німеччина до репараційної комісії, щоби ця сконтролювала її спроможність плачення, і прийняла всі зобов'язання. Франція погодилася. Вислано до Німеччини голосний свого часу комітет на чолі з Довзом. Комітет, дослідивши стан німецького господарства, висловився за знесення окупації Рурщини, за оздоровлення німецького господарства, уділенням Німеччині позички (200 міль. дол.) на стабілізацію її гроша і за вигіднішим розложенням репараційних рат. В лютні 1924. р. плян Довза викінчено і тодіж Німеччина дістала згадану позичку. Англія, Італія і Бельгія прийняли плян Довза. Лише Франція не хотіла дати покищо згоди, бо саме тоді мали відбутися у неї вибори до парламенту. По виборах прийшов до влади замість націоналістично-реакційного уряду Пуанкарє більше згідливий уряд під проводом радикала Ерію. Скликано до Лондону в липні 1924. р. конференцію держав, де плян прийнято всіма державами, а Німеччина рядом законів перевела його в життя (30. VIII. 1924). Дня 1-го вересня 1924

почалося звільнення Рурщини від окупації і тривало аж до кінця липня 1925. р.

Німеччина платила відшкодування згідно з пляном Довза чотири роки, (до вересня 1928 р.). Цілий світ відітхнув тоді свободніше. В Німеччині почалося господарске оживлення. Між тим у внутрішній політиці настрої німецького громадянства стало пересувалися в реакційних напрямках: комуністичнім і націоналістичнім. Виявом цього були двократні (в 1924) вибори до парляменту і вибори президента, по смерті Еберта, якого наступником в січні 1925. р. став маршал Гінденбург.

Заслугою канцлера Штреземана політика Німеччини, аж до його смерти (3 жовтня 1929. р.) в закордонних справах була миролюбивою. Німеччина старалася тоді, по договорі в Льокарно, жити в згоді зі своїми західними сусідами і стала членом Ліги Націй (в 1926. р.), де згодом одержала постійне місце, як член ради. Політика Штреземана вела до того, щоби як найбільше досягнути реальних наслідків, одержати як найбільш полекш і вигід. Йому вдалося зломити в публичній opinio світу недовіря до Німеччини та здобути для Німеччини місце в міжнародній політиці, як для великодержави. Співпраця з західними державами дала йому можливість порушити не одно питання, яке досі ніхто не відважувався піднести. Так, в 1927. р. знесена була військова контроля над Німеччиною, а в 1928. р. Штреземан узискав згоду на звільнення надрейнської області; порушене було при тім знову питання відшкодування. Встановлено новий міжнародній комітет Юнга, завданням якого було остаточно вирішити висоту і спосіб платности репарацій. В червні 1929. р. дійшло до згоди, яка давала Німеччині багато полекш, узалежнивши сплату відшкодування від сплати союзниками Америці воєнних довгів: як би ті довги були зменшені, то тим самим зменшувалося б і відшкодування. Німче-

чина мала платити 37 літ по 512 міл. дол. і 22 р. по 391 міл. дол. Рати поділені були на меншу невідкладну частину, що її Німеччина мусіла рік-річно платити, і більшу часть, що її можна було відложити. На конференції в Гаазі плян Юнга прийняли всі держави в серпні 1929. р. Евакуація надрейнської області зачалася 15 вересня 1929, а закінчилася 30 червня 1930. р.

Наслідки політики Штреземана мали благодатний вплив на господарство Німеччини. Воно приведене було до порядку. Заграничні кредити дозволили уліпшити промисл і залізниці (електрифікувати). Виробництво осягло свій передвоєнний рівень. Добробут поволі вертав до країни. Але політичні настрої в парі з тим нестримно котилися й далше в бік реакції. Соціялісти вже давно не були у владі держави, а осередок тяжости пересунувся до міщанських (буржуазних) партій. Німеччиною правила їх коаліція на чолі з канцлером Курціюсом, а потім Брінінгом. — Штреземана вже не було. У вересні 1930. р. відбулися знаменні вибори, з яких вперше велику перемогу віднесли гітлерівці, осягнувши 107 послів (зам. 12 в попер. соймі). Було це ознакою зросту націоналістичних настроїв в німецькім народі. Брінінг одначе не уступив і правив якийсь час без парляменту, щоби ставити чоло господарській крізі, яка саме в тому часі вибухла по недовго триваючій добі господарського оживлення. Німеччина знову не могла платити відшкодування. Гінденбург просив в 1931. р. і дістав однорічну мораторію. В міжчасі скликано (липень 1932. р.) до Льозанни (Швайцарія) конференцію, яка рішила зменшити німецькі зобов'язання з 39 міліярдів марок до 3 міліярд. марок, під умовою, що Америка відпише своїм довжникам воєнні довги. Америка не погодилася. Тоді більшість держав перестала сплачувати їй воєнні довги, або платили, кілька хотіли і могли.

Знаменним і лихим свідоцтвом для політичного вироблення німецького народу було знову те, що він по смерті Штреземана нагло відвернувся від тої політики, яка виявилася розумною і єдиноспасенною для Німеччини; яка привернула Німеччині повагу, рівність і значіння політичного чинника в світовій політиці. Замість продовжувати цю політику, Німці у більшості нараз відвернулися від неї, дещо трохи почувши свободу рухів, здобуту для них Штреземаном. Вертали знову до націоналістичної політики, скерованої проти мирових договорів*)— під гаслом Гітлера про об'єднання в одній державі Німців цілого світу. Рішили почати від Австрії. — Вибір був дуже нещасливий. Спробували в березні 1931. р. об'єднати Австрію митною унією зі своєю державою, але наразилися на спротив не лише з боку Франції, але й Італії, що врешті-решт привело до зближення цих держав і до політичного осамітнення (ізоляції) Німеччини. І коли прийшов до влади сам трубадур „національного активізму“ — Гітлер, то він був перший, що почав трубитися на відворот і запевняти про свої мирлюбиві наміри — річ ясна дочасні..

Щодо Австрії, то воєнні відшкодування, з початку відложені (1922), були їй зовсім подаровані в 1930 році. Бож вона не тільки не могла платити, але сама була нежитєздатна і вимагала допомоги, яку їй нераз уділювали великодержави, Ліга Націй та північно-скандинавські й сусідні держави. — Зате Чехословаччина і інші наступницькі держави мусіли заплатити одноразово півтора мільярда франків — причинок за самостійність (за освободження) і переняти на себе всі довоєнні боргові зобов'язання Австро-Угорщини.

*) Ще менш політичного змислу мали ті, що вірили, як от у нас дехто, що цій політиці присвчують блискавичні успіхи.

3. ФРАНЦІЯ. (550.986 квадр. км. — 41.834.000 меш.) В перших роках по війні влада у Франції була в руках правих партій. Прем'єром був Клемансо званий „тигром“. Добивши Німеччину і подиктувавши їй мир, він уступив. Його наступником став А. Мілеран, пізніше вибраний президентом республіки. По нім прем'єром (у 1921—22 роках) а разом і міністром закордонних справ став вперше Арістід Бріян. У Франції є звичайною річчю часта зміна міністрів і від цього не терплять ані державні справи й політика, ані Французів це не лякає й не турбує надто. Тож швидко мусів уступити, бо вже в початку 1922. р., також Бріян, якому закинуто, що він занадто улягає Англії (гл. нижче на ст 17).

Владу перебрав по нім кабінет Раймона Пуанкарє, котрий теж взяв у свої руки найважливіший тоді ресорт: закордонні справи. Пуанкарє був твердою й рішучою людиною. Це він завзявся примусити Німеччину до плачення відшкодування і довів аж до окупації Рурщини, але й до... Довзого пляну. Підчас його влади почав падати курс франка та потягнув за собою дорожнечу. Збільшились податки, але дефіцит в державному бюджеті не усунено. Все це викликало загальне невдоволення урядом і у виборах в квітні 1924. р. Французи віддали голоси бльокові лівих партій. През. Мілеран поручив лідерів найсильнішої партії соціялістів-радикалів Еріові утворити владу. Той відмовився і одночасно зажадав уступлення Мілерана, з яким новий парламент не міг працювати, та вибору нового президента. Мілеран мусів уступити. Вибрано президентом з початку старенького Думерга, якого наступником в 1931 став Думєр, застрілений в 1932. р. москалем Гургуловом. Після цього вибрано Лебрена, який остає і досі.

Лівий бльоки керував державними справами і закордонною політикою Франції до червня 1926. р. Прем'єрами його були з початку Еріо, а потім Пен-

левѐ, які в закордонній політиці були більше згідливі, як знаємо, охотніше йшли на уступки Німеччині в справі відшкодувань. Але їх уряди не могли опанувати фінансової кризи і — мимо збільшених податків — зменшити дефіцит та спинити упадок франка. Це було відтак причиною їх упадку.

Щоби рятувати франк, утворено в 1926 році ширший бльок партій, т. зв. народню унію, яка покликала владу з представників ріжних партій. На чолі її став удруге Пуанкаре з широкими, майже диктаторськими повновластями в справі фінансів. Рятування гроша було головним завданням цього уряду. Рішучими заходами оздоровлено фінанси держави; вартість франка устійнено — правда на дещо нижчому золотому рівні, ніж до війни. Громадянство успокоїлось. — Загранична політика уряду Пуанкаре, започткована його попередниками і ведена далі Бріаном, не змінилася.

По стабілізуванні франка, соціялісти радикали, уважаючи, що народня унія виповнила вже своє завдання, опустили її. Одночасно вони виступили і з влади (в 1927 р.), жадаючи повернення влади лівого бльоку. Але через незгоду між лівими партіями щодо програми праці уряду, до склеєння того бльоку не дійшло. Пуанкаре створив тоді нову владу, вже без участі радикалів (листопад 1927. р.) і правив до 29. липня 1929. р, коли уступив ізза недуги. З того часу французькою політикою керували уряди правих партій аж до виборів 1932. року, з яких переможними вийшли ліві партії — головнож соціал-радикали. Їх уряди правили Францією аж до подій в січні й лютні 1934 року, коли на вулицях Парижа потекла кров французьких громадян. Праві, фашистівські й монархічні кола, невдоволені з правління лівиці, спираючись головн на комбатантів (колишніх фронтовиків), задумали зробити переворот. Притокою до цього була голосна афера Ставіського, у якій замішані

були м. ін. члени уряду буржуазних партій. Уряд Дадлядіє ударемнив їх спроби, але для заспокоєння публичної опінії мусів уступити. Тоді прийшов до влади, щоби піднести її авторитет в очах усіх Французів, уряд бувших прем'єрів на чолі з Думергом. Франція пережила тоді критичні хвилі, але демократія вийшла з тої кризи побідно.

4. ФРАНЦУЗЬКА СИСТЕМА БЕЗПЕКИ. Франція, як знаємо, дбала весь час про витворення таких політичних союзів з іншими державами, що гварантувалиб їй безпеку на випадок нападу з боку Німців (це т. зв. французька система безпеки). Зпочатку (в 1919. р.) була надія, що поруч Англії й Америка приступить до цього (потрійного) союзу; але американський сенат на це не погодився. І від 1921. р. Франція старається побудувати безпеку на союзі з Англією. Бріян запропонував тоді саме Англії оборонний військовий союз проти Німеччини та домагався, щоби Англія зобов'язалася дати поміч і тоді, як би Німеччина напала на Польщу. Англія ж погоджувалася боронити Францію, але західних границь Польщі не хотіла загварантувати. Відповідну умову підписано між Англією і Францією 12. січня 1922. р. та була вона причиною уступлення Бріяна. Його наступникові Пуанкаре Англія одначе відмовилася дати якісь більшші зобов'язання.

І відтоді Франція, уважаючи обітницю Англії недостатньою для безпеки витворених миром границь в Європі, старається обезпечити їх воєнними союзами з малими державами. Насамперед заключила такий союз з Бельгією (вересень 1920. р.), а потім з Польщею (лючень 1921. р.). Польща, з тою ж метою та ще й на випадок нападу з боку московських большевиків, в свою чергу старалася зв'язати себе воєнними союзами з Румунією та прибалтійськими державами (за винятком Литви);

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3286

Львів. Бібліотека

АН. УРСР

одначе до такого союзу не дійшло через спротив фінського союму.

Франція звязалася далі союзами з Югославією і Чехословаччиною, яка в свою чергу теж, під впливом Франції, хотіла увійти в союз з Польщею; одначе до згоди між ними тоді не дійшло із за спорів за границю (Яворина, гл. в кн. '74, на ст. 17). Зате тривалий союз заключили між собою наступницькі (по розділі Австрії) держави: Чехословаччина, Югославія й Румунія. Союз цих держав, що одержав назву Малої Антанти, обернувся з часом в дуже тісне порозуміння між ними і мав на оці не лише їх політичну й військову співпрацю для забезпечення границь. Його метою стало теж господарське зближення держав Малої Антанти та односторонні їх виступи у важніших спільних справах на міжнародньому терені (напр. в Лізі Націй, або солідарний їх виступ проти повороту Габсбургів, тощо). Думалося до тої співпраці притягнути ще Грецію та Польщу, але безвиплидно.

Безпосередньою спонукою до повстання Малої Антанти була небезпека повороту австрійського цісарського роду Габсбургів на Угорщину і зріст монархістичних симпатій в Німеччині (відомий бунт Каппа в 1920. р.). Ці небезпечні позначки вимагали тіснішої співпраці наступницьких держав й привели їх до заключення оборонного союзу. Зпочатку погодилися між собою Чехія з Югославією (14. серпня 1920), а Румунія приступила до союзу 23. квітня 1921. р. (по полагожденні спору зі Сербамі при поділі Банату). Так повсталала Мала Антанта. Пізніше, особливо в останніх роках, під впливом ревізіоністичної пропаганди Італії й Мадярщини, той союз був все більше і більше затіснюваний. Виразом цього були постійні (окрім надзвичайних), щорічні конференції заграничних міністрів Малої Антанти; а від 1933 вона постано-

вила нарешті узгоднювати й провадити спільну закордонну політику.

Мала Антанта довго не входила до французької системи мира й безпеки в Європі, хоч дух і мета у них були спільні. Щойно по тім, як політика Італії в середній Європі віддалилася від Франції і обі ці держави почали між собою ворогувати, Мала Антанта зближується до французької політичної системи. Першою підписала союзний договір з Францією Чехословаччина (січень 1924.р.). Румунія й Югославія підписали подібні договори щойно по уділенні їм Францією кредитів, про що зпочатку точилися переговори. Румунія підписала договір з Францією в червні 1926. р., а Югославія аж в серпні 1927. р.

ПИТАННЯ: — 1. Які були причини незгод між Англією, Францією й Італією? — 2. Як створена була німецька республіка? Яких вона мала ворогів? — 3. Як примушувано Німців платити відшкодування і як Німці проти того боролися? — 4. Хто і як найбільше причинився до зменшення репараційних тягарів для Німеччини? — 5. Що переживала тодіж Франція? — Як Франція старалася забезпечити себе і своїх союзників проти нападу Німеччини? — 7. Чим є і як повстала Мала Антанта?

Малі європейські держави

1. АВСТРІЯ (83.834 кв. км. — 6.721.000 меш.) переживала в перших повоєнних роках добу безпереривного неспокою, наслідком головно господарських трудностей, в яких ця держава, а зокрема її столиця — Відень — опинилася. Мільйонного міста, розбудованого колись коштом великої держави, маленька Австрія не могла вижити; так само не могла вдержати свого промислу, позбавленого сирівців, що залишилися тепер поза межами держави. Звідси — безпереривна господарська криза, зріст внутрішніх політичних суперечностей між соціалістами і клерикалами.

В 1922. році Австрія стояла перед господар-

ською руїною, ослаблювана до того ще й завзя-
тими внутрішніми політичними спорами і боротьбою.
Людність зневірювалася вже в можливість само-
стійного існування їх держави. І Австрія вже готова
була зріктися незалежності в користь сусідньої
держави. Поки в Німеччині самій було безладдя,
Австрія шукала бодай господарської злуки з Че-
хією, а потім з Італією. Так чи інакше треба було
рятуватися. Від серпня до жовтня 1925. року ситу-
ацією в Австрії займалася Ліга Націй. Рішено було
уділити їй позичку на стабілізацію гроша; за те
Австрія зобов'язалася, що ніколи не зречеться своєї
незалежності, та мусіла піддатися господарській
контролі комітету від Ліги Націй. До трох літ
санация Австрії була успішно переведена.

Але як тільки покращало, почали підіймати
в Австрії голову течії, противні французьким впли-
вам, що були, як відомо, пануючими в Середній
Європі. Політика Австрії знову почала хилитися
в бік Італії, що ставилася тоді вже ворожо до
Франції; а як поправилися відносини в Німеччині,
то віджив т. зв. аншлюсівський рух, цеб то рух за
злукою з Німеччиною. Хоч новий президент Мі-
кляс (обраний в 1928. р.) і був сам противником
аншлюсу (німецьке слово, значить „злука“), зате
його міністри були в більшості аншлюсівцями.
Відомо, що в березні 1931. р. вони довели до за-
ключення митної унії з Німеччиною. Спротив вели-
кодержав (гол. Франції й Італії) звів на нівець цю
спробу. А перші подуви світової кризи знову приму-
сили Австрію жадати допомоги у Франції, яка й бу-
ла їй уділена під умовою відступлення від аншлю-
сівської політики. Зрештою Італія поруч інших
сусідів, взялася на добре пильнувати Австрії про-
ти якихби то не було зазіхань її північного сусіда.

2. УГОРЩИНА (92.916 кв. км. — 8.687.000 меш.
в перших роках самостійності не втішалася спо-
коєм. З початку пережила комуністичну револю-

цію, яку зліквідували Румуни, обсадивши Будапешт. Беля Кун втік до Відня, а потім до Москви. В Сегедині між тим, де стояло ще французьке військо, повсталала нова угорська влада на чолі з адміралом Горті.—Румуни цілих три місяці сиділи в столиці Угорщини і опустили її тільки на жадання Франції, і потім влада Гортіго вступила до столиці та розписала вибори. Вибори, переведені під терором, дали перевагу монархістам і парламент відновив на Угорщині монархію, обравши Карла Габсбурга королем; а до його повороту державою мав керувати Горті, яко регент. На Угорщині розпановився тоді по большевицьким білий терор.

Два рази (в 1921 і 1922 р.) пробували Мадяри спровадити короля до краю, але до цього не допустила антанта та Чехія, Румунія й Югославія, які тоді вже заключили між собою тісне порозуміння під назвою Малої Антанти.

Вони проголосили, що поворот Габсбургів до Угорщини це — війна. І після цього спроби ті більше не повторялися, Нові вибори в 1922. р. хоч і принесли перемогу шляхті, але не монархістам. На чолі влади став граф Стефан Бетлен, який заходився головно коло оздоровлення господарства й фінансів Угорщини. За поміччю й під контролею Ліги Націй йому вдалося це досягнути; і через цілий час його влади на Угорщині панував спокій. Угорщина зобов'язалася тодіж (березень 1924. р.) не підносити поза Лігою Націй питання про ревізію границь, приписаних їй миром в Тріанон. — Вибори в 1926. р. не принесли ніяких змін. Бетлен залишився при владі. А як господарське життя приведене було до порядку і контрольор Ліги Націй опустив Будапешт, Бетлен змінив політику. Вижився прихильником Італії, з ключив з нею договір і, піддержуваний нею, пустився управляти ревізіоністичну політику. Але, як в Австрії, так і тут криза примусила Угорщину знову вернути до фран-

цувської орієнтації та шукати грошевої допомоги у Франції, яку й одержала в літку 1931. р. Бетлен тоді уступив, а на його місце прийшов новий президент міністрів гр. Каролі, якого змінив відтак генерал Гембеш. Та ці особові зміни не означали зміни угорської політики, яка й далі залишилася вірною своїм ревізіоністичним намірам: повернути землі, відібрані по війні, які були силою колись підбиті..

3. БОЛГАРІЯ. Болгарська держава належить до побитих малих держав. (Болгарія обнімає 103.146 кв. км. та 6.000.000 мешканців). Поразку й вона мусіла відпокутувати внутрішніми неспокоями, подібно як Австрія та Мадярщина. І в Болгарії програна війна потрясла царською династією: цар Фердинанд мусів зріктися влади в користь свого сина Бориса. Болгарія, хоч залишилася конституційною монархією, то всетаки пережила кілька глибоких переворотів — з успіхами і невдачами. До жовтня 1919. р. правив тут коаліційний (союзний) уряд, зложений з кількох партій, поки не прийшов до влади Олександр Стамбулінський, провідник найсильнішої селянської партії. В 1920. р. наділив його парламент диктаторською владою на протяг трох літ. Це був дуже спосібний провідник і при тім щиро відданий справі працюючого селянства. За його влади суджено й засуджено на карі б. міністрів, що втягнули Болгарію до світової війни по стороні осередніх держав, а цим причинилися до страшної руїни народу. В 1921. р. перевів Стамбулінський широку земельну реформу на користь селян коштом царських, державних, шляхотських і церковних маєтків. Влада Стамбулінського прямувала до замирення з Югославією і викликала через те невдоволення та неспокої серед Македонців, що опинилися по війні під Югославією. Всі реакційні круги зєдналися тоді в боротьбі проти його влади. Ці реакційні елементи при по-

мочі офіцерської змови зорганізували державний переворот.

Дня 9. червня 1923. р. влада Стамбулінського впала, а самого Стамбулінського застрілено. Змовники прийшли так до влади в державі, а на чолі її став проф. Олександр Цанков. Вже в жовтні тогож таки року спроба селянства скинути жорстоку й реакційну владу Цанкова скінчилася невдачою. В 1925. р. счинили бунт комуністи, але теж були здушені. В 1926. р. владу Цанкова заступила дещо лагідніша влада Ляпчева, котрий керував державою аж до 1931. р. В тому році селянська партія знову здобула в парляменті більшість і спільно з міщанськими лібералами утворила свою владу.

4. ГРЕЦІЯ (територія обіймає 126 982 кв. км, а населення 6.200.000 мешканців). — Це країна постійних державних переворотів; особливо ж по війні не знала вона тривкого спокою. Від часу звільнення зпід турецької неволі була Греція монархією. По війні монархія в Греції вдержалася аж до виборів 1923. року. Вибори ці дали перевагу республіканцям, на чолі яких стояв голосний провідник Венізелос. Новий сойм зажадав в грудні 1923. р., щоби король Юрій II. з родиною опустив країну, а відтак в березні 1923. р. скасував монархію. В квітні 1924. р. переведено плебісцит, в наслідку якого проголошено республіку. Безпосередною причиною упадку монархії в Греції була невдачна війна з Турками за Смирну (в Малій Азії; гл. ч. 74 на ст. 22—24).

Республіканський лад тривав у Греції понад 10 літ. Одначе за останнього президента республіки Заїміса, під кінець його правління почали зростати — особливо серед військових — монархістично-диктаторські впливи на владу. Влада прямувала отверто до диктатури. Це було причиною останнього, невдалого повстання республіканців під проводом Венізелоса (в літі 1935. року). Мо-

нархисти на чолі з генералом Кондилісом перемогли республіканців. Венізелос пішов на вигнання. Сойм під примусом переможних військових повернув монархію і король Юрій II. вернув незабаром до краю... на велике розчарування монархістів. Бо король, який вернув з Англії, не повернув диктатури військових, не скасував політичних свобод, а взявся правити краєм конституційно, й дарував амнестію засудженим венізелосістам. Це викликало невдоволення серед монархістів; зате приєднало до короля прихильність більшості народу разом з республіканцями. — Поверот короля Юрія до краю означав між іншим перевагу англійських впливів в політиці Греції, котра заявила — на ряду з Туреччиною і іншими середземноморськими державами — за підтримкою Англії проти Італії в італійсько-етіопській війні.

5. ЮГОСЛАВІЯ (248,501 кв. км. — 13.930.000 меш.) — вийшла з війни зпочатку з назвою: Королівство Сербів, Хорватів і Словінців. Сама ця первісна назва говорить про те, що королівство мало дістати федеративний (союзний) устрій. І від самого початку почалися на цьому ґрунті спори між Сербами й Хорватами. Серби, ведені Николаєм Пашічем, стояли за централізм, а Хорвати за автономію; їх провідником був Степан Радіч. Владу в державі тримали між тим Серби на чолі з королем Олександром. Вони й чути не хотіли про автономію Хорватів і Словінців. Король два роки правив країною, як абсолютний самовладець. Щойно в 1920. р. відбулися перші вибори до сойму. Хорвати здобули тоді поважну кількість голосів, але протестаційно відмовилися взяти участь в працях сойму. Цим тільки допомогли Пашічові створити соймову більшість і взяти в свої руки владу. Сойм опрацював — без Хорватів — гостро-централістичну конституцію, якою невдоволені були саміж Сербі.

Вибори з 1923. року принесли успіх Хорватам, які одначе й тепер не змінили своєї тактики: продовжували бойкот сойму. Пашіч знову став при владі. По році Хорвати змінили свою політику остільки, що постановили вступити до сойму. Радіч вступив тоді зі своїми послами до сойму і в 1924. р. примусив Пашіча уступити. Через завзяті й грізні спори сойм не міг одначе працювати. Король всеж таки покликав до влади Пашіча, який замкнув Радіча до в'язниці і розписав нові вибори, котрі одначе не принесли розв'язки в користь одної, чи другої сторони. Тоді Радіч вирішив приступити до співпраці з поступовими Сербами і став міністром освіти (1924. р.), але скоро уступив з того становища, бо таки трудно було знайти дійсну згоду з Сербами.

По смерті Пашіча (в 1926. р.) прірва між Сербами й Хорватами поглибилася. Дійшло нарешті в червні 1928. р. до стрілянини в соймі: сербський замаховець убив Радіча і двох хорватських послів, а кількох інших ранено. Король згодом розпустив скупштіну (сойм) і правив краєм абсолютистично. Завів диктатуру з генералом Жівковичом на чолі. Політичні партії розв'язано і заборонено творити нові, а всяку (громадську і ін.), самоуправу скасовано. Тоді-то на знак перемоги централізму змінено й назву держави, яка почала називатися Югославією (Південнославією). Під диктатурою, що дедалі ставала тяжчою, стогнали однаково Серби й Хорвати аж до 1931. р. В тому році король, бачучи загальне народне обурення, скасував повну диктатуру й відновив **частинно** парламентарний лад.

6. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА (140.394 кв. км. — 14.726.000 меш.). Спокійним був розвиток одної лише Чехословаччини під мудрим, шляхотним і моральним батьківським проводом президента **Томи Масарика**. За неоціним заслуги для наро-

ду й держави Масарика весь нарід називає батьком, а парлямент вибрав його досмертним президентом республіки. 86-літній Масарик добровільно уступив з уряду президента щойно в грудні 1935. року по 17-х літах керування державою. Новим президентом Чехословаччини обрано тодіж дотеперішнього міністра закордонних справ Едварда Бенеша, якого поручив народіві на своє місце Масарик.

Чехословацька держава основана від початку на міцних і трівких демократичних основах, які вдержала й до нині. А тепер стала островом демократії серед оточуючих її з усіх сторін диктатур. Конституцію одержала в лютні 1920. р. і відтоді, втішаючись внутрішнім спокоєм, організувалася й зміцнювала себе внутрішньо, а то рядом важних законів: про земельну реформу, про організацію воєнної сили й оборони, про стабілізацію гроша, про державну адміністрацію й самоуправу і т. д. Перевела ряд замітних реформ в ділянці суспільного забезпечення (довершеного й поширеного законами в 1924 і 25 рр.).

При значнім і численнім політичнім розверстовуванні влада республіки спочивала здебільша в руках кількох партій, пересуваючись то більш на право, то на ліво; але завсігди залишалася вірною засадам народовластя.

Молода республіка мала всетаки на міжнародньому терені досить клопотів. Деякі ми вже знаємо: спори з Польщею, з Мадярщиною. Поза тим довго напружені були відносини між Чехословаччиною і римським папою. Причин було кілька, а між ними стара ненависть папського Риму до Чехів, яка датується ще з доби чеської реформації (за І. Гуса). Крім того й серед Чехів була сильна нехоть до католицизма: по війні значна частина Чехів знов відкололася від римської церкви й заложила народню чехословацьку церкву.

Найвищого одначе ступня досягнуло напруження в липні 1925. р., коли голова держави і уряд взяли участь у всенародньому святі на честь Гуса. Папська столиця почувалася тим ображеною й зірвала дипломатичні зносини. Спир полагоджено аж пізніше.

Крім зовнішніх мала Чехословаччина ще й деякі внутрішні труднощі, а то на ґрунті міжнаціональних відносин. Іменно Німці були в сталій опозиції до держави, в якій вони тепер опинилися, як меншість, сподіючись, що Чехословаччина довго не втримається. По кількох роках всетаки Чехам вдалося переломити їх опір і частина Німців відтоді почала брати участь в державному житті (в урядах) Чехословаччини (в 1926. р.).

Українське Закарпаття весь час домагається переведення в життя автономії, до чого Чехословаччина зобов'язалася, перебираючи до себе цю країну. Під впливом москвофільської аграрницької партії, яка тримає в своїх руках адміністрацію на Закарпатті, тамошні відносини є далекі від того, щоби нагадували автономічний устрій. Тільки в останньому часі помітний дещо зворот до кращого і є надія на заведення автономічного ладу, за який Українці там солідарно борються, полишаючи на боці мовні й церковні суперечки, раніше часто штучно роздмухані. Одним з пекучих питань є під цю пору ще й питання шкільництва.

7. БЕЛЬГІЯ в повсенних роках. Як завжди, там і тепер Бельгія належала до тих держав, що в міжнародній політиці йшли разом з Францією. Тож і внутрішній політичний розвиток Бельгії був подібний до розвитку Франції. Під час війни і безпосередньо по ній правила цією невеликою країною (територія 30.444 кв. км., — населення 8.100.000 меш.) коаліція (союз) трох партій: католицької, ліберальної й соціалістичної. Стан той не змінився й тоді, як заведено новий виборчий закон, який

давав право голосування всім громадянам, що досягли 21-літнього віку життя. Вибори, на основі цього закону, не дали визначної переваги котрійсь зі згаданих партій. Владу й далі творила коаліція тих же партій — часом пересуваючи вагу більше в бік католиків і лібералів, а часом противно, даючи перевагу в уряді соціялістам. — Зі замітніших політичних подій у спокійному, на загал, житті Бельгії треба згадати гостру боротьбу Флямандців (вони замешкують північну, низинну часть Бельгії) за свої народні права з Вальонцями в південній гірській частині Бельгії, що говорять французькою мовою і мають політичну перевагу в державі. Флямандці від давна борються за права своєї мови в урядах, за високі школи, тощо. І можуть похвалитися вже певними осягами в тих ділянках; а найбільшим з них слід признати повну фламандізацію університету в Генті (в 1930. році). Сьогодні обі нації, замешкуючі Бельгію, є майже рівноправні.

8. ГОЛЯНДІЯ (територія 40 828 кв. км. — населення 7.220.000 меш.) у війні участі не брала. По війні теж не хотіла встрявати до ніяких спорів між державами — виразно підкреслюючи свою нейтральність. Внутрішній розвиток держави був спокійний. Країна за війни і по війні втішалася господарським розцвітом і добробутом — (аж до світової кризи). — Тільки в кольоніях Голандії — в т. зв. Східній Голандській Індії (або: Островній Індії) — було неспокійно; в части під впливом визвольних рухів в інших азійських краях, в часті ж під впливом большевицької пропаганди. Кілька повстань Голандці здружили, але дали своїм кольоніям широку автономію.

Країна правила весь час демократично і звідси походять успіхи її культурного та господарського розвитку.

7. ПІВНІЧНІ ДЕРЖАВИ: ДАНІЯ, НОРВЕГІЯ І ШВЕДІЯ. — (Данія: 42.927 кв. км. і 3.570.000 мешканців; Норвегія: 323.793 кв. км. і 2.820.000 мешканців; Швеція: 448.460 кв. км і 6.105 000 мешканців). Про Данію ми вже знаємо*), що вона одержала північну частину Шлезвігу. Норвегія одержала в серпні 1925. р. острови Шпіцберген (на далекій півночі, вкриті вічним льодом, але багаті вуглем; давніше належали Австро-Угорщині). Поза тим між Данією й Норвегією тривав довго спір за Гренляндію, найбільший на земній кулі остров (на півночі, між Європою та Америкою). Норвегія заняла половину Гренляндії. Опираючись на своїх правах, Данія внесла за це скаргу на неї до Найвищого Міжнародного Суду в Гаазі, який станув на боці Данії (в 1933. році). Норвегія признала цей присуд і уступила. — Спокійне життя Швеції — поза непорозумінням з Норвегією ізза північних пасовиськ, які остаточно Норвегія дозволила уживати — нічим іншим не було порушуване. В закордонній політиці всі скандинавські держави виступають солідарно. Так, наприклад, всі три держави проголосили в 1928. р. полудневу границю Данії (від Німеччини) за границю Скандинавії; це значить, що вони є рішені спільно боронити її в разі порушення тої границі з боку Німеччини. (Гл. кн ч. 74 на ст. 14). Підчас і по війні всі три держави втішалися багатим, достатнім життям в добре розвиненім народнім господарстві, яке світова господарська криза діткнула найпізніше, бо аж під кінець 1931. року. — До сказаного слід додати, що скандинавські держави належали до тих держав, що (подібно, як і інші прибалтійські краї), знаходилися в крузі, якщо не виключного, то бодай переважаючого впливу Англії. Той вплив Англії на ці держави був більше господарський, ніж суто

політичний. Між ними здавна були тісні господарські звязки; так напр., Данія, яка збувала майже виключно свої сільсько-господарські продукти в Англії, вважається — не лише жартобливо — передмістям Лондону; загально відомо теж, що англійський вугіль панував на скандинавських ринках і т. под. А й скандинавська господарська криза датується від тоді, як криза в Англії осягла (в 1931. р.) свій вершок.

Внутрішньо-політичне й соціальне життя всіх цих північних країн розвивалося спокійно в умовах **демократичних форм влади**. Працюючі класи в цих державах є високо розвинені під культурним і політично-організаційним оглядом. Тому довгі роки в Данії та Швеції правили й правлять **соціалістичні уряди**, котрі в міжнародній політиці піддержували міцно демократичні засади. В Данії і Швеції демократичні, соціалістичні уряди планоно провадять боротьбу з господарською кризою, змагаючи до того, щоб наслідки кризи не відбивалися на працюючих верствах. Це одинокі країни, де безробіття усунули майже зовсім.

ПИТАННЯ: 1. Що діялося в перших, повоевних літах в Австрії та на Угорщині? — 2. Розповідajte повоевну історію Болгарії і Греції? — 3. За що і як боролися Хорвати в Югославії? — 4. Чим замітні були повоевні роки в Чехословаччині? — 5. Що знаєте про Бельгію й Голяндію? — 6. Які прикмети має політика Скандинавських Держав?

Англійсько-американський світ

Перед читанням цього розділу треба крім книжок, згаданих при попередніх розділах, переглянути зокрема ще й кн. ч. 65; а також ч: 69 - 70.

1. ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ВЕЛИКО-БРИТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ. (* Ціла імперія: 34.724,307 кв. км.

*) Велико - британська імперія це цілість держави з усіма її домініями, колоніями, тощо; самаж Великобританія — це матірні острови без полудневої Ірляндії, а Англія — це частина Великобританії.

449 583.000 меш., сама В.Британія з північ. Ірляндією: 245 099 кв. км. і 44.200.000 меш.). Ні одна держава не пережила стільки глибокосяжних конституційних перемін по війні, що Велика Британія. Та всі ці переміни відбулися, згідно з віковою традицією імперії, без потрясень і без насильних переворотів. Від початку 18. ст. островна Англія панувала в імперії, тоб то в усіх своїх посіlostях, розкиданих по цілому світі, на підставі **кольоніального права**. То значить, тримала свої кольонії в **безпосередній** і найтіснішій залежності від осередньої льондонської влади, котра заморським кольоніям не признавала ніяких автономних прав. Кольоніями управляли тоді губернатори, що були тільки представниками короля й осередньої імперської влади та від неї залежними. Так було аж до другої половини 19 ст. Губернатор, заступаючи для місцевих урядів кольоній особу короля, мав тут навіть більше влади, ніж король у матірній країні (в Англії). Одначе тим не була скасована, хоч і дуже залежна від губернатора деяка місцева самоуправа кольоній. І ця самоуправа шляхом невпинної боротьби поширювалась та ще далеко перед війною стала підставою їх усамостійнення шляхом ступневого обмеження ролі губернаторів, а тим самим і впливів центрального імперського уряду на внутрішні справи деяких кольоній. Їх розвиток пішов в тім напрямі так далеко, що вже перед війною більші, політично дозрілі й на значну культурну та господарську височінь піднесені кольонії: Канада, Південна Африка, Австралія, Ірляндія і Нова Зеландія — стали домініями, тобто складовими частинами імперії з широкою політичною самоуправою. Домініяльний статут (ближче пояснення що до цього гл. на ст. 29 в кн. ч. 74) одержували кольонії звичайно тоді, коли їх біле населення досягало більшої кількості, значіння і сили серед тубольної людности. Це був **другий етап** у політичному розвитку Бритійської імперії, що стала відтоді називатися

родиною британських народів. Справи, що дотичили всіх доміній, а зокрема їх взаємних зв'язків, тобто цілої імперії, обговорювалися час від часу на імперських конференціях прем'єрів доміній. Однак рішення цих конференцій набували обов'язуючої сили в домініях тільки тоді, як були ухвалені ще й домініяльними владами. В 1911. році домінії добилися вже навіть впливу на заграничну політику Великобританії. Так управлялася Бритійська імперія аж до війни.

Війна розпочала **третій** — останній — етап у політичному розвитку імперії. Автономні домінії поступили тоді ще далі в напрямі усамотійнення. Їх представники засідали підчас війни в імперському кабінеті міністрів, а на мировій конференції вони заступлені були особними делегаціями. По війні домінії стали рівноправними членами Ліги Націй — поруч загально-бритійської делегації. Але той розвиток нестримно пішов далі. Імперська конференція прем'єрів доміній покликала в 1926. р. окремий виділ, якому поручила означити становище доміній в імперії. Виділ той опрацював відповідний проєкт закону під назвою Вестмінстерського статуту. Закон цей увійшов в життя після прийняття його британським парламентом в кінці 1931. року. Домінії: Канада, Індія, Південна Африка, Нова Зеландія, Австралія й Ірландія — стали на підставі того статуту майже самостійними державами в рямцях імперії. Вестмінстерський статут усунув останні обмеження в законодавчій ділянці згаданих шести доміній; ба, що більше, давав їм право (з деякими застереженнями) змінити своє відношення до імперії, а навіть проголосити себе зовсім незалежними державами. Відтоді тільки особа короля — через своїх заступників — лучить домінії з імперією — і ніщо більше. Корона стала „спільним символом вільного об'єднання британської спілки народів.“

Поза тими майже самостійними домініями, у склад Великобританії входять ще: дві автономні домінії на правах зперед 1931. року й без членства в Лізі Націй, а далі, цілий ряд кольоній з більше чи менше обмеженою самоуправою, — і на решті кольонії без самоуправи та мандатні області.

2. ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ПО ВІЙНІ.

— Світову війну провадила й закінчила Великобританія на чолі з провідником ліберальної партії Лойд-Джорджем. Ця влада була коаліційна. Перші повоєнні вибори до парляменту (в грудні 1918. р.), у яких взяло вперше участь жіноцтво, не дали виразної переваги одній якійсь партії; дещо зміцненими вийшли консерватисти й соціалістична робітничка партія. При владі залишився й далі коаліційний кабінет консерватистів і лібералів на чолі з Лойд-Джорджем.

На політику англійської влади в перших повоєнних роках мала вплив і найбільше клопоту справила їй господарська криза, що об'явилася в Англії зараз же по війні. Найвиразнішим проявом кризи був зріст безробіття. До половини 1921. р. Англія мала вже понад два мільйони безробітних. Уряд і цілий край набрали тоді переконання, що шлях до усунення безробіття веде через оживлення торгівлі й промислу. Для цього треба було знайти нові ринки збуту; отже звернено увагу на Німеччину й Світи. І від тої-то доби датується зміна неуступчивої політики Англії на згідливу супроти Німеччини в питанні репарацій. Щож до совітського „Союзу“, то Англія відступила тоді саме від політики блокади та воєнних інтервенцій. Англія виявила охоту до навіязання торговельних зносин з цими краями. (Про заграничну політику Великобританії гляди теж у першому розділі цієї книжки).

В жовтні 1922. року уступила коаліційна ліберально-консервативна влада, бо з нових виборів переможною вийшла партія консерватистів. Лібе-

рали потерпіли діймаючу поразку. Повна перевага консерватистів віддала владу в їх руки. Зате соціалісти зросли тоді в більшу силу та стали головною опозиційною партією. — Влада консерватистів, як завше, так і тепер, станула в обороні митної тарифи. Голова уряду Болдвін хотів навіть піднести мита на заграничні товари, щоби примусити купувати товари краєвого виробу, або довожені з британських доміній і колоній. Цим він хотів піднести краєвий промисл і зменшити безробіття. Одначе він непорозумівся в тій справі зі своєю партією і тому наразився в парляменті на спротив своїх же послів з консервативного табору. Рішився одначе не уступати, розв'язав парлямент і оголосив нові вибори (1923. р.). У цих виборах консерватисти програли, а переможною вийшла соціалістична партія праці. Болдвін уступив, а його місце заняв Мек-Дональд, як голова соціалістичного уряду. Мита на деякі споживчі продукти обнижено. В заграничній політиці уряд Мек-Дональда пішов на зустріч німецьким домаганням про урегулювання репарацій на підставі пляну Довза (гл. про це вище на ст. 11); поза тим нав'язав дипломатичні зносини з совітським союзом, маючи на меті заключити з ним умову про торговельні зв'язки між обома краями (квітень 1923 р.) Совіти одначе не мали чим платити, ні що продавати, а крім того не хотіли покрити старих воєнних довгів, ані втрат англійських громадян, властителів давніх вартісних російських паперів, які тепер стали безвартісними. Переговори стали на мертвій точці, ні до чого реального не довівши. Це використали ліберальні послы в своїх гострих нападах на владу. Тоді Мек-Дональд розв'язав парлямент, відкликуючись до виборців. У виборчій боротьбі партія праці програла, бо консерватисти й ліберали пустилися на нечувану в Англії демагогію. Вони оголосили фальшивий лист тодішнього предсідника комуністичного інтернаціо-

налу в Москві, з якого мало ніби виходити, що соціалістична партія праці хоче завести в Англії большевизм. Ця демагогія відвернула від соціалістів велику кількість менше політично вироблених виборців. Але тоді потерпіли також і ліберали нечувану досі поразку, що була рівнозначна розпадові цієї партії, й на довший час вона втратила впливи на державні справи.

Зате з боротьби лібералів з соц. партією праці скористали консерватисти, які стягнули на свій бік голоси майже цілого громадянства, святкуючи перемогу. До влади знову прийшов Болдвін. Але й він нічого не міг вдіяти для поправки господарських відносин. Кріза навіть поглибилася. Дійшло врешті до голосного в своєму часу страйку англійських вуглекопів (1. квітня 1926. р.) — у відповідь на намір власників копалень знизити платні робітникам. Страйк швидко став загальним. Уряд проголосив тоді виїмковий стан і рядом енергійних заходів страйк в решті решт зломлено. Він тривав цілих 7 місяців. В листопаді 1926. р. робітники мусіли вернути до праці, погоджуючись на продовження часу праці в копальнях — до 8 годин денно. Крім того консерватисти ухвалили в парляменті закон (1927. р.), що проголошував загальний страйк незаконним і таким чином забороняв його. Консерватисти спробували тоді теж зміцнити своє становище в державі, з одного боку — шляхом реформи палати лордів (гейби сенату), а з другого — поширенням виборчого права на все доросле жіноцтво у віці, від 21 року життя починаючи. Від першого наміру консерватисти мусіли під натиском прилюдної опії відступити, зате поширення виборчого права на жіноцтво їм вдалося перевести в 1928. році. — Цілий ряд господарських заходів їх влади, направлених на злагіднення господарської кризи, не привів до бажаних вислідів; зокремаж не зменшив безробіття. І

це було причиною упадку влади Болдвіна в 1929. році.

В закордонній політиці влада Болдвіна продовжувала, на загаль, політику попереднього кабінету, з виїмком відношення до Совітів. Відносини до них тепер значно охололи. Доходило до частих спорів з Совітами, а то: ізза грошової піддержки большевиками англійських комуністів, генерального страйку й бойкоту англійських товарів в Китаю. Неприязні відносини між обома державами досягли найвишого напруження в 1927. році, коли британська влада документально доказала московському урядові, що він уживає свої торговельні представництва для комуністичної пропаганди серед англійського робітництва. Наслідком того було wypowiedження большевицьких представництв і зірвання всяких зв'язків Англії зі Совітами.

На зміну консерватистам прийшла до влади по виборах в травні 1929 р. знову соц. партія праці на чолі з Мек-Дональдом. Повторилася та сама ситуація, що й за першої влади партії праці (у 1923-24 р.). У внутрішній політиці влада, не маючи абсолютної більшості, мусіла, як і тоді, оглядатися на лібералів і консерватистів, які разом могли відкинути небажані законопроекти, а навіть повалити уряд. Тому влада в цій ділянці нічого поважнішого не могла зробити. Зате більшою активністю завсїгди відзначалися ці уряди у закордонній політиці.

У вересні 1929. року влада відновила дипломатичні зносини зі Совітами. — В 1930. році відбулися в Гаазі конференція, на якій прийняттям плану Юнга полагоджено остаточно питання німецьких відшкодувань та звільнення Рурщини з під антантської окупації.

В другій половині 1931. року криза досягнула в Англії свій шпиль і надто діймаючо діткнула го-

сподарські відносини краю. Господарство опинилося на краю прірви — в повнім застою. Щоби його рятувати і якось вивести країну з критичної ситуації, Мек-Дональд разом з кількома своїми прихильниками виступив з партії та на спілку з консерватистами і частиною лібералів утворив владу „народного об'єднання“. Кількома драстичними заходами, — а між іншим відступленням від золотого паритету і зниженням вартости гроша — влада ця привернула англійському промислові й торгівлі конкуренційну здібність на заграничних ринках. А одночасно взаїмними господарськими пільгами об'єднала з метрополією свої домінії й кольонії в одну велику господарську цілість, високими митами хоронену від заграничної конкуренції. По всіх тих заходах влада народнього об'єднання розписала вибори до парлямерту. Виборці висловилися в більшості за політикою уряду, висилаючи до парляменту в подавляючій більшості прихильників уряду і його реформ. Це й не диво, бо ж при виборах проти соц. партії праці виступили колишні деякі її провідники з Мек-Дональдом на чолі. Провід влади обняли консерватисти, лишаючи зрештою Мек-Дональда в уряді. Від 1932. року влада продовжувала свою політику митної охорони британського митного обшару.

3. БОРОТЬБА ІРЛЯНДЦІВ ЗА САМОСТІЙНІСТЬ
(Ірляндія: 68.873 кв. км. — 2.970.000 меш.). Ірляндське питання було давньою болячкою на тілі британської імперії. До війни британський уряд двічі пробував дати Ірляндії самоуправу, але проекти уряду все наражувалися на спротив парляменту. Річ у тому, що північна, протестантська частина Ірляндії не хотіла нічого й чути про об'єднання у спільній самоврядній одиниці з католицькою більшістю полудневих мешканців Зеленого Острова. Ірляндські протестанти жадали розділення острова на дві адміністраційні одиниці, проти чого ви-

ступали католики. Так отже релігійне роздвоєння Ірляндії стало на перешкоді здійсненню її автономії. Перед самою війною британський уряд ще раз виступав з проєктом автономії для Ірляндії, але цим мало що не doprowadив до внутрішньої боротьби місцевого населення між собою. Протестанти й католики організувалися тоді на військовий спосіб і станули проти себе, як дві ворожі сторони, готові збройно боронити становищ. Супроти того та ще й з причини вибуху світової війни уряд відкликав свій законопроект про автономію Ірляндії.

Війна посилила змагання ірландських національних самостійників. Вони зажадали тепер вже не автономії, а повної самостійної республіки на взір Сполучених Держав Північ. Америки. Англія на це очевидно не згодилася. — Ірландці пішли так далеко в боротьбі, що порозумілися навіть з Німцями і з їх поміччю счинили на острові в 1916. році повстання. Англія здушила повстання і приобіцяла Ірландцям, що погодиться на встановлення такого зв'язку їх батьківщини з імперією, який вони самі зажадають; але мусять щодо цього порозумітися насамперед між собою. Більше року радили Ірландці над тою справою, але ні до чого не домовилися.

Між тим організувалася в Ірляндії нова радикальна самостійницька партія — „Син—Фейн“, яка висунула на чоло своїх політичних домагань повну незалежність Ірляндії. Син фейнери перетягнули на свою сторону симпатії більшості мешканців Зеленого Острова. В той час, як стара автономічна партія провадила переговори з урядом про будучий зв'язок Ірляндії з імперією, синфейнери скликали свій сойм до Дубліна (столиці Ірляндії). На чолі їх станув тоді Девалера, один з провідників повстання у 1916. році. — В перших пов'язаних загально-англійських виборах 1918. року синфейнери вибрали більшість своїх послів, які від-

мовилися їхати до Лондону. Створили нагомісць свій сойм у Дубліні і вислали самостійну делегацію на мирову конференцію. Конференція їх делегатів не прийняла.

Щоби покінчити якимось „стан війни“ Англії з Ірляндією, Лойд-Джордж предклав парламентові новий проєкт широкої автономії для Ірляндії, причому Ірляндія мала бути поділена на дві частини: полудневу з парламентом в Дубліні і північну з парламентом в Бельфасті. Бритійський парламент ухвалив цей проєкт 23. грудня 1920. року, але з вдоволенням прийняла його лише протестантська частина Ірляндії. Полуднева ж Ірляндія голосами своєї більшості — синфейнерів — відкинула той проєкт, протестуючи проти поділу острова на дві частини. — До року синфейнери перебравши всюди в цій частині острова місцеву владу в свої руки. Стали її фактичними панами; зорганізували теж своє народне військо, яке ставило вже завзятий і твердий опір англійському війську. Щоби не допустити до громадянської війни, покликав Лойд-Джордж Девалеру на переговори. Мали погодитися, як би то далось злучити народні стремління Ірляндців з імперською організацією прочих бритійських народів. В грудні 1921 р. станула згода, що полуднева Ірляндія стане членом тої спільноти бритійських народів на таких самих умовах, як Канада, цеб то як домінія, або Свобідна Ірляндська держава. Тому що північна Ірляндія задовольнилася автономією з 1920. р., не прилучено її до полудневої держави; границі між ними встановила спеціальна комісія. — Більшість Народнього Збору Ірляндії погодилася з тою угодою — проти волі Девалери, котрий зложив після цього уряд президента і виступив зі своїми прихильниками з народнього зібрання. Президентом Ірляндії обрано тоді основника партії синфейнерів Артура Griffith-a. — Після цього Народній збір опрацював для держави конституцію.

Девалера не відмовився одначе від політики. Він організував своїх прихильників і в лютні 1922. року счинив повстання — вже проти тодішньої ірландської влади. По двох місяцях правдивої домашньої війни повстання зліквідовано. Нові вибори принесли перемогу прихильникам існуючого ладу і влади. Девалера не дав собі одначе за програму. Він перейшов до терору: його прихильники нищили мости і залізниці, палили доми, вбивали людей. Здавалося, що Ірландія впаде в прірву безладдя, анархії. Що так не сталося, завдячує країна новому президентові Вільяму Косграву. За його влади порядок був привернений, хоч і з великою намогою. Бачучи безвиглядність дальшої боротьби, сам Девалера розброїв своїх прихильників.

По ухваленні Народним Збором Ірландії конституції представник британської корони і англійські війська опустили країну. Губернатором нової домінії став вперше Ірландець. Згодом Ірландія стала членом Ліги Націй.

В 1927. р. Девалера ще раз вернув до терору. Одначе влада драконськими заходами знівечила його заміри. В серпні тогож року він остаточно скорився, зложив присягу на вірність британському королеві і вступив до ірландського сойму, де став до лояльної опозиції. У всіх виборах до сойму, які відбулися між 1927 і 1932 рр., партія Девалери поступово збільшувала число своїх послів. В 1932. р. вона дістала в соймі значну більшість. Девалера відмовився зложити присягу і перейшов тоді знову до боротьби за свої давні ідеали. Одначе боротьба ця не мала вже тої сили і відгуку в народі, бо Ірландці мали вже час переконатися про користь звязку їхньої держави в спільноті британських народів.

4. В КРАЇНІ ЗОРЯНОГО ПРАПОРУ. Сполучені Держави Північної Америки, скорочено: С. Д.

П. А. = 3,574.658 кв. клм. з кольоніями, без кольоній: 3,026.789 кв. клм.; мешканців відповідно: 117,857.000 осіб і 105,708.000 осіб.— Як відомо, головним домаганням Вільсона на мировій конференції було створення Ліги Націй (читай про це в кн. ч. 74). Коли в Сполучених Державах прочитали оголошений в газетах первісний текст проєкту договору про Лігу Націй, скочилася правдива буря в сенаті і в пресі. Посипалися тисячі закидів і побоювань, що він може втягнути Америку знову у якусь військову халепу, що, мовляв, для безпеки і догляду Ліги Націй треба буде поставити півмільйонну армію, тощо. Дарма през. Вільсон вертав до краю в лютні 1919. р. переконувати сенаторів про потребу Ліги Націй та про konieczність ухвалення договору про неї. Більшість сенаторів станула на тому, щоби заключити наперед мирові договори, а справу Ліги Націй відкласти на пізніше. Це відповідало й бажанням учасників мирової конференції. Але Вільсон твердо стояв на своєму в надії, що опір сенату вдасться таки зломити, якщо проєкт буде справлений.

Приступлено до опрацювання другого проєкту про Лігу Націй, який узгляднював уже побажання Американців. Однак і цей проєкт не вдоволив американських сенаторів. В липні 1919. р. през. Вільсон вертав уже до краю з мирової конференції з ухвалою про Лігу Націй. 14. липня зачалися дебати в комісіях конгресу (парляменту). Вільсон переконував противників. Але даремно, нікого не пересвідчив. Тоді розпочав свої знамениті подорожі по краю, щоби на мітінгах переконати виборців-громадян про правильність свого становища. За три тижні зробив 18 тисяч клм., виголосив 44 промови, поки не занедужав на нервові вичерпання.

Сенат між тим прийняв мирові договори з цілим рядом додатків і застережень, проти яких

саме так рішуче виступав през. Вільсон. Одначе остаточно не підтвердив (не ратифікував) договорів, тому, що вони не зібрали приписаної до того кількості ($\frac{2}{3}$) голосуючих членів сенату. Не ухвалила їх і надзвичайна сесія конгресу (парляменту). Тоді през. Вільсон заявив, при нагоді отворення сесії парляменту (конгресу) 1. грудня 1919 р., що питання договорів вирішать президентські вибори у 1920. р. — Справу ще раз взяли під обговорення, але і на цей раз не осягнено кваліфікованої більшости. Мирові договори звернено президентові з резолюцією про заключення Сполученими Державами окремого миру з Німеччиною. Нові президентські вибори дали перевагу противникам версальського договору з республіканської партії. Її кандидат, президент Гардінг заключив зовсім окремий мир з Німеччиною і Австрією 2 липня 1921. р., а потім з іншими державами. Це значило, що С. Д. П. А. вертали до своєї традиційної політики власного відокремлення й невторчання в європейські справи. Не хотіли теж загварантувати територіяльних змін, витворених в Європі мировими умовами.

Та скоро показалося, що повне відокремлення Сполучених Держав від Європи є неможливе. І вони мусіли невдовзі, бо вже в 1920. р., займатися справами, що виходили поза європейські рямці. Це були світові справи, які глибоко зачіпали найживіші інтереси Америки; такою справою, що відразу висунулася на чільне місце було обмеження морських зброєнь. Конференцію, яка тою справою займалася, скликано якраз до Вашингтону (листопад 1920. р.). Так само брала Америка участь і в пізніших конференціях того роду. Всеж таки за влади през. Гардінга Америка виявила бажання упорядкувати свої власні справи — головно господарські. Тоді-то появились закони про обмеження заморської еміграції до Америки (го-

ловнож з країн середньої і східної Європи та з Азії). В користь великих маєтків заведено високі мита в державі, якими вона відгородила себе від цілого світа. Це зарядження вийшло одначе на шкоду для державного скарбу Сполучених Держав. Бо, замкнувши довіз чужих товарів, Америка відібрала своїм довжникам, іншим державам, можливість сплачувати ціною тих товарів довги, затягнені в свій час в Америці на воєнні ціли. Всі ці заходи не врятували американського (особливо сільського) господарства від повоєнних труднощостей. Навпаки, вони викликали в громадянстві невдоволення; страйки гірників і залізничників в 1922. році були виразом того невдоволення й протесту та ще більше той настрій зміцнили. Влада Гардінга виявилася незарадною у господарських справах. Тільки смерть Гардінга дня 2. серпня 1923 врятувала республіканську партію від провалу при виборах нового президента. Два слідуєчі президенти Кулідж (1923—28) і Гувер (1928—32) були провідниками й кандидатами республіканців. Вони привели розхитані урядом Гардінга державні справи до порядку. Повоєнна криза хвилюво притупила тоді своє вістря, викликаючи обманливе вражіння повороту нормальних відносин у господарському житті. Тоді-то поплили з Америки до Європи кредити — переважно у формі готових виробів американського промислу. Те легкодушне й надмірне кредитування Європи Америкою відкрило добу т. зв. просперіти (розцвіту) американського промислу. Штучно роздмухана, вона привела згодом до ще більшої кризи, що далася відчувати, як тільки Європа перестала платити і купувати.

В заграничній політиці влади Куліджа і Гувера почали ще більше проявляти зацікавлення до європейських справ. З важніших кроків, зроблених в цьому напрямі, згадатиб: ухвалу сенату

про приступлення Сполучених Держав до Гаагського сталого суду (трибуналу) міжнародньої справедливості (створений був 13. грудня 1920. р. на підставі умови про Лігу Націй), а далі — пакт Келлога, державного секретаря американського уряду, який ставив поза законом, осуджував і забороняв війну між державами, які той пакт підписали, зобов'язуючи їх до мирного полагоджування всіх спорів. В цей час Америка поширила свої впливи на сусідні острови і держави: окупувала Домініку, осягла протекторат над Гаїті і в Нікарагуа, викупила Антильські острови від Данії.

ПИТАННЯ: 1. Як дійшло до того, що колоніяльні краї Великобританії стали свободними членами родини британських народів? — 2. Яке тепер їх становище в імперії? — 3. Як мінялися влади в Великобританії й до чого ті зміни доводили? — 4. Чим різнилася політика консерватистів від політики соціалістів в Англії? — 5. Як Ірландія стала свободною державою? — 6. Хто то є сінфейнер, як і за що вони боролися? — 7. Як американський сенат і парламент поставилися до мирових договорів та до Ліги Націй? — 8. Коли заключила Америка мир з Німеччиною? — 9. Чи змогла Америка відокремитися від європейських справ та що з того відокремлення вийшло? — 10. Які ще інші зміни політики наступили в Америці за наступників Вільсона?

Загальні замітки про світову політику по війні

Перед читанням цього розділу пригадайте собі те, про що була мова в кн. 58, 65, 69 - 70; варто теж переглянути кн. ч. 14 - 15.

1. ЗМІНА ВИГЛЯДУ І ЗНАЧІННЯ ЄВРОПИ ПО ВІЙНІ. — Коли глянемо на теперішню Європу, як на цілість, і коли порівняємо її повоєнну мапу з передвоєнною — то побачимо яскраві зміни. Змівся передовсім політично-державний вигляд Європи. Кидається у вічі те, що мапа довоєнної Європи була одностайніша. Майже цілу її просторінь займали — серединою — **пять великих держав:** Франція, Італія, Німеччина, Австро-Угорщина

і Росія*) Лише на окраях—з виїмком Швейцарії—оточували Європу малі держави: на Балканському, півострові — Румунія, Сербія, Чорногора, Альбанія-Болгарія, Греція й частина Туреччини; на Піринейському півострові — Еспанія і Португалія; на північному заході — Бельгія, Голяндія і Данія, а на Скандинавському півострові — Швеція й Норвегія. Разом було в Європі, не рахуючи Великобританії, — 20 держав. Версальський і іншіємирові договори перекроїли мапу Європи. В серндушій Європі, коштом Австро-Угорщини, Німеччини і колишньої Росії повстало **вісім нових, менш,х і середних держав**: Фінляндія, Естонія, Латвія Литва, Польща, Чехословаччина, Мадярщина і Австрія. Вони разом зі скандинавськими і балканськими державами творять географічно непереривний **ланцюг малих і середних держав**. Ланцюг цей тягнеться від півночі на полудне і переділює Європу гейби на дві часті: Західню і Східню. — Східня ж Європа, формально творить одну державну одиницю, т. зв. Совітський (Радянський) Союз. В дійсності-ж вона і досі є ще незакінченим державним утвором, в якому більше чи менше сильно змагаються доосередні і відосередні сили: перші змагають до того, щоби відновити стару зцентралізовану Росію; другі, репрезентовані поневоленими, але невпинно змагаючими до незалежності народами, стараються перешкодити намірам тих перших, а то й розсадити відновлювану большевиками стару Росію; зрештою не так давно ще Східня Європа була тереном, на якому цілий ряд народів змагався за свою державну незалежність. — З війни таким чином Європа вийшла більш **роздробленою**, числячи 27 самостійних держав, а зпочатку ще й цілий ряд

*) Не рахуємо сюди Великобританії, котра і завдяки островному положенню і розсіянню по цілому світі кольоніям властиво до Європи політично ледво чи належала.

держав (Україна, Білорусь і інші народи), що не змогли закріпитися.

Це роздробнення повоєнної Європи не залишилося без наслідків. А ці наслідки були і є не малі. Вони затяжіли на цілій світовій політиці. А саме. — До війни слово Європа мало **одно судільне значіння** (= творило одно розуміння). Як під оглядом економічним і культурним, так теж під політичним оглядом Європа виступала перед світом як одна — єдина одиниця. То була Європа — **одно тіло**. Її держави (за малими винятками) подібні були до себе духом, що проймав їх, засадами, на яких вони спочивали, цілями, до яких вони змагали. Коротко кажучи, головною і найвищою їх засадою була стара католицька засада **загальности** (універсалізму), а ідеалом кожної з них була одна світова великодержава. Кожна держава хотіла дійти до тої ціли. А тому кожна з великодержав в ім'я цієї засади поширювалася, підбивала, поки могла, сусідні краї; заки не станули вони в цілій своїй потузі: одна поруч і проти другої. Сили кожної з них з окрема були тоді рівнорядні. І так прийшло до політичної **рівноваги** — з початку в Європі. Це називалося системою європейської рівноваги. На ній — до часу — спочивав мир в Європі й у світі. А відтоді, як європейські великодержави поділили між собою кольонії та впливи у цілому світі, то на тій же системі спочило **імперіалістичне панування Європи в цілому світі**. Так отже Європа здобула політичну перевагу над рештою нашої земської кулі. В парі з політичною перевагою йшла теж **економічна і культурна перевага Європи у світі**. Тримавши цілий світ під своїм впливом, — можна сказати — що до війни Європа панувала.

Та її розвиток на цьому не скінчився. Спокій був лише дочасний, бо, як сказано, кожна великодержава прагнула здійснити ідеал загальности на

свою користь; кожна хотіла стати світовою державою, тобто самій запанувати у світі. Звідси повстали м. іншим такі політичні рухи і ідеології, як: **пангерманізм** (всегерманський рух) у Німеччині і **панславізм** (всесловянський рух) у Росії; вони мали оправдувати оте безмежне поширення великодержав коштом — очевидно — інших держав. Про це до війни не лише думали, але і отверто голосили; Німеччина, ведучи на поводиті за собою Австро-Угорщину, і Росія. При цьому для здійснення своїх замірів, вони опиралися виключно на грубу матеріальну (військову) силу. Всіж інші, західно-європейські, демократичні держави воліли йти до тої цілі радше шляхом мирної економіко-культурної переваги. А політична сила мала лише їм забезпечити ту перевагу. — Тож під позірним спокоєм і під покришкою європейської рівноваги крилися істотні противенства між великодержавами. Вони то й довели до того страшного зудару, яким була світова війна. Воюючі сторони станули збройно проти себе не лише за фізичну перевагу, але й за **побіду своїх поглядів**. Німеччина бажала здійснити, за допомогою своїх союзників, одвічну мрію про **панування німецької раси над цілим світом** і під цим гаслом вона провадила війну; так само, як Росія — під гаслом об'єднання всього словянства „під високою рукою білого царя“. Західні демократичні держави, як противники Німеччини, висунули проти її імперіялістичних кличів зовсім протилежні, вищі й шляхотніші, **загально-людські, гуманні ідеали**: народоправства, свободи й самоозначення народів.

Історія дала за правду їм, і під цими кличами вони перемогли. Побіда антант була, загальносказавши, побідою демократії й права на самоозначення народів.

Перемога цих засад була дуже вагітна наслідками. Пригляньмося, до чого привели ці заса-

ди, зокремаж та, що голосила право народів на самоозначення. З попереднього викладу (гл. вище у цій книжці та особливо в кн. ч. 74) ми знаємо її наслідки. Там, де вона була здійснена, там вона привела до повстання нових національних держав. Це до її наслідків треба приписати збільшення по війні числа самостійних держав в Європі. Засада самоозначення народів завдала таким чином смертельний удар засаді універсальности.

Повстання цілого ряду нових держав знищило разом з тим систему європейської рівноваги, на добре пошарпаній вже світовою війною. Зникла таким чином передвоєнна політична організація Європи, витворена віковою історією. Європа й досі не може прийти до себе; ніяк не може віднайти втраченої політичної рівноваги. — До цієї щілини в будові Європи забила великого клина світова господарська криза, що в свою чергу станула на поперек тривалому зближенню держав Європи. Поодинокі держави воліють жити кожна замкненим в собі життям, не оглядаючись на ближчих і дальших сусідів. Вічно неспокійні і невдоволені, взаємно розсварені, не можуть вони надовгий час знайти між собою спільної мови. — Брак європейської рівноваги сам собою причиняється до затроєння непевної політичної атмосфери, до краю пересяклої взаїмним недовірям, насторожкістю, а то й отвертою ворожнечою. Тому-то й положення в Європі таїть в собі багато небезпек для недоладно склеєного світового миру. Європа тому горячково шукає нової рівноваги, яка забезпечувала б мир. Пригадати б хоч спроби Франції з її системою безпеки, або Лігу Націй, яка має дещо голосу в справі миру — бодай у Європі.

Все це складається на те, що Європа, не є сконсолідована — об'єднана і міцна, — як то було перед війною. Такий стан сильно пошкодив її по-

літичній повазі й авторитетові в позаєвропейських краях. Той стан непевности мусів зростати ще й тому, що цілий ряд народів в Європі позбавлено права самоозначення (Україна, Білорусь, Кавказькі народи.). І хоч здебільша європейські держави тут ще далеко не зріклися влади, заложеної на військовій перевазі, проте **становище Європи** в позаєвропейському світі не є вже таке певне. Це є другий великий наслідок того, що світом перейшов, покотився клич самоозначення народів. Він зрушив поневолених і пробудив у них приспані мрії про незалежне життя в самостійних державах. Ми бачили, які визвольні рухи він збудив в мусульманському і китайському світі. — Розвиток Великобритійської імперії по війні теж слід пояснювати не інакше, як перемогою засади самоозначення народів (Ірляндія, Індія, Єгипет та ін.). Що становище Європи в світі захиталося, показує теж зріст могутности **Японії**. Вона, користаючи зі слабости Європи, на її очах виростає до рішучого чинника в Азії і на Тихому океані — поруч європейських великодержав та **Америки** (С. Д. П. А.). Поза Європою творяться таким чином в світі **нові осередки**, які не мало заважать при створенні в майбутньому нової політичної рівноваги у світі. Яка роля в тім припаде Європі, покаже майбутність...

Отим всім повоенним перемінам не мало помагає і другий клич, під яким провадила війну антанта. Цей клич: **демократія (народоправство)**. Демократія перемогла у війні абсолютизм (самовладство пануючих). В наслідку війни впали три найбільші імперії, кермовані на абсолютній засаді: австроугорська, німецька й російська. Зпід них, як знаємо, визволилося чимало народів, які безпосередньо по війні всі завели в себе народоправний устрій. Перемога західньо-європейської демократії допомогла цим народам визволитися.

2. ВНУТРІШНІ ПЕРЕМІНИ В ЖИТТІ НАРОДІВ. Ще більш глибокі переміни зайшли у внутрішньому житті народів. Перемога демократичної ідеї у світовій війні означала теж **зміну внутрішнього політичного ладу** в багатьох державах. До тої зміни прийшло передовсім в усіх **побіджених** державах, не виключаючи **зпочатку** й б. Росії. Всі вони пережили політичні перевороти: монархії заступлені були тут **республіками**, в яких до голосу й до влади прийшли зпочатку демократичні й соціалістичні партії. Безпосередньо по війні Європа взагалі швидко демократизувалася. До війни в Європі було лишень **три** демократичні республіки: Франція, Швейцарія і Португалія. А окрім того конституційно-демократичний політичний устрій був в таких монархіях, як: Англія, Бельгія, Голляндія, Італія, Данія, Швеція і Норвегія. По війні до ряду тих демократій прилучилися ще й Чехословаччина, Австрія, Німеччина, Фінляндія, Греція, а до певної міри зпочатку теж: Польща, Болгарія, Естонія, Латвія і Литва, а на сході Європи: Росія, Білорусь, Україна та Грузія. Всі ці, здебільшого молоді демократії завели в себе відразу республіканський державний устрій.

В усіх тих країнах перемога демократії була несподівана, **нагла**. Народи, що її прийняли, жили перед тим в абсолютних монархіях, а деякі в деспотичній Росії. Вони не були привиклі до дійсного демократичного ладу. Їх громадянство не одержало потрібної політичної підготовки для того, щоби самому свobodно вирішувати свої державні і громадські справи. Тому у цих народів здебільшого не вдержався демократичний лад. Вони, хоч і залишилися формально республіками, то одначе втратили демократичний зміст; в одних державах політичні свободи, парламенти, свободні вибори, тощо були зовсім завішені, в других значно обмежені; в одних сталося це скорше, у других пізні-

ше; скорше там, де людність була менше політично вироблена і вихована. Бо правдива демократія може закріпитися, виробитися і принести добрі овочі тільки в тій державі, якої нарід перейшов **добру школу політичного вироблення і демократичного виховання**. Демократії, тобто влади народу над самим собою, треба таки навчитися, щоби не наробити основних блудів. А вчитися треба на кожному кроці. Демократичне управління державою вимагає політичної свідомости від усіх членів народу, а принаймні від його більшости. Там де такої зрілости бракує, скорше чи пізніше прийде до упадку демократії. Занепад той проявиться у зрості безладдя внутрі держави; а воно вже уторує шлях до якоїсь, явної чи прихованої на зовні диктатури. До того роду державних протидемократичних переворотів дійшло — в ріжному часі — в усіх майже новоповсталих республіках, з виїмком Чехословаччини, де сильні були старі демократичні традиції і де народів судилося мати добрих демократичних провідників.

Одним із проявів політичної незрілості і не підготовленості тих народів, що визволилися з під монархій, був у них наглий **зріст скрайніх поглядів**, — особливо в **переможених** краях. Правда, було й досить причин до того. Війна знищила багато господарських дібр, розстроїла саме господарство, а багатьох зруйнувала. Повстали ріжного рода трудности і недостачі. А далі, щоби не заломився дух воюючих народів, щоби вони витримали до побідного кінця, правительства всюди обіцяли дати безземельним землю, а іншим — інші блага і надії. І ось по війні, вертаючи до своїх хат, нарід домагався здійснення даних йому обітниць. Богато з тих, вернувшись до колишньої своєї праці, знайшло давні місця обсажені іншими. Крім цих, було багато ще й інших причин, що разом склалися на зріст соціальної температури

в масах. Вони нетерпеливилися, шукаючи рятунку в біді. А що поправа ситуації не приходила так легко й скоро, як бажалося, то це лише скріплювало настрої невдоволення. Вимагаючи негайно від демократії того, що вона не могла відразу зробити, маси народні легко відверталися від неї, коли вона не заспокоювала зразу всіх їхніх бажань. І ось тут саме й виявився брак виробленого політичного змислу й виховання у згаданих народів. Їх маси хапалися скрайніх засобів, легко піддавалися принаді скрайніх кличів і з простодушною вірою у їх здійснимість пішли за покликом тих, що ті кличі голосили. Найяскравіший приклад цього бачимо на Московщині і в Україні, де большевики потягли темну й некультурну масу за собою, щоби лиш при її допомозі захопити владу в свої руки. Там найскорше демократія стала жертвою скрайніх настроїв мас. Большевики були першими грабарами молодих демократичних республік на Сході Європи. Молоді і слабкі демократії, як те немовля, щойно народившись, не піддержані власними народами, не мали сил встоятися перед замахом большевиків. Думалося тоді теж хибно, що большевики скоро скомпромітуються і впадуть. Перечислилися...

Зріст скрайніх політично-суспільних поглядів і настроїв пережило й багато країн Західної Європи. Кожна з них ведена була до того своїми причинами, але висліди приливу того родикалізму не були там такі, як на Сході Європи. Большевизм на Заході Європи взагалі був би слабкий, як би не був штучно піддержуваний в частині робітництва пропагандою і грішми, які щораз пили з Московщини. Большевицькі повстання в Європі виконувалися переважно на приказ і за гроші Москви та залежного від неї III-го комуністичного інтернаціоналу. Все це привело тільки до розбиття і ослаблення робітничого руху в Європі. Часом

і буржуазія попирала скрайні течії— особливо в перших роках по війні, напр. в Німеччині, коли треба було мовляв застрашити антанту большевизмом. Лише в дуже небогатих випадках скрайні політичні настрої в Європі родилися з власного ґрунту. Та були вони лише притокою до зміцнення реакції правих кол проти демократії. Бо в демократії ці кола позбавлені були колишніх впливів і влади, чого їй ніяк не могли дарувати. А слабо вироблені політично маси сліпо вірили обвинувачуванням демократії за всі нещастя й наслідки війни та легко переходили на бік реакції, не свідомо діючи так проти своїх же власних інтересів.

Демократія, яка безпосередньо по війні так швидко промошувала собі шлях і славилася всюди перемогою— опинилася згодом у відступі перед напором реакції; особливо в тих республіках, що повстали на руїнах колишніх монархій, де залишилися ще давні навики і способи думання та життя. На цьому ґрунті, скріплюванім нехиттю до демократії, повстають всякого роду фашистівські диктатури. (Про них буде мова в особному числі „Самоосвіти“). Міцно тримаються лише старі демократичні країни, яких громадянство мало спосібність перейти добру політичну школу.

Тут фашизм не знаходить для себе пригосного ґрунту.

По перших успіхах фашистівсько-воєнних диктатур у цілім ряді держав (Німеччина, Австрія, Іспанія, Італія, Греція, Югославія, Болгарія і т.д.), в останніх роках почали диктаторські режими слабнути і падати, а крок за кроком почала здобувати собі народоправна течія знову права. Так упали вже диктатури в Іспанії, Болгарії і Греції, а сильно ослабилася в Югославії. Народи пробують знову самі бути ковалами власної долі.

ПИТАННЯ: 1. Як виглядала політична мапа Європи перед війною? — 2. Як змінили Європу нові держави, що повстали по війні? — 3. До чого змагали великодержави перед війною? — 4. Чим була європейська система рівноваги перед війною? — На чому спочивали перед війною панування й перевага Європи в світі? — 6. За які ідеали воювала Німеччина і Росія, а які ідеали протиставили їм держави Заходу? — 7. До яких наслідків привела по війні засада самоозначення народів? — 8. Яка зміна зайшла по війні в політичному устрою більшості держав Європи? — 9. Чому демократичний лад не втримався довго в новоповсталих державах? — 10. Проявом чого є скрайні настрої і погляди в політиці? — 11. Де вони були сильні, а де слабкі? 12. Хто піддержував скрайні течії в Західній Європі і до чого вони там привели?

В цій книжці (як і в попередній, ч. 74) присвяченій виключно політиці великих і малих держав цілого світу не заторкнено (за малими виїмками) економічних справ і з розмислом не згадано про їх культурні відносини. Бо про культуру 20 століття появиться окреме число „Самоосвіти“. Тих, хто цікавиться господарською кризою, відсилаємо до кн. ч. 18.

Так само поминули ми деякі країни з доби диктатур (напр. Італію, гітлерівську Німеччину і ін.) — тому, що їм теж присвяtimo окреме число „Самоосвіти“.

Політики, котрі
мають чи мали
фактичну чи
формальну вла-
ду в своїх дер-
жавах. Згори з
ліва на право:
Мусоліні, Прімо
де Рівера, мар-
шал Пілсудскі,
Кемаль, король
Олександр,
Горті, король
Зогу і Вальде-
марас.

ЩО Є В КНИЖЦІ?

Недоля побіджених і клопоти побідників

Спори великанів

1. Незгоди між великодержавами, Англією, Францією та Італією	3
2. Дальша доля Німеччини	6
3. Франція	15
4. Французька система безпеки	17

Малі європейські держави

1. Австрія	19
2. Угорщина	20
3. Болгаря	22
4. Греція	23
5. Югославія	24
6. Чохословаччина	25
7. Бельгія в повоєнних роках	27
8. Голяндія	28
9. Північні держави: Данія, Норвегія і Швеція	29

Англійсько-американський світ

1. Політичний розвиток Велико-Бритійської імперії	30
2. Політика Великобританії по війні	33
3. Боротьба Ірляндців за самостійність	37
4. В країні зоряного прапора	40

Загальні замітки про світову політику по війні

1. Зміна вигляду і значіння Європи по війні	44
2. Внутрішні переміни в життю народів	50

Передплачуйте і поширюйте

Одинокий часопис молоді!

**Від січня 1932 р. виходить у Львові
місячний часопис м о л о д і п. н.**

„К а м е н я р і“

„КАМЕНЯРІ“ — об'єднують біля себе всю
свідому українську молодь, яка до них
дописує про своє життя.

„КАМЕНЯРІ“ — містять історичні новісти,
оповідання, вірші, загальні уваги про на-
родне життя; поради для самоосвітників,
про громадянське виховання, про спорт
і руханку; цікаві умови гри і забави, до-
писи про працю молоді в товариствах.

„КАМЕНЯРІ“ це одинокий часопис молоді.
Старші мають багато своїх часописів,
діти мають також кілька. Лише молодь
має цей одинокий свій часопис. Тому всі
товариства і кооперативи повинні його
передплачувати для своїх молодих членів.

ПЕРЕДПЛАТА:

в краю виносить лише 2 зол. на цілий рік,
а 1 зол. за піврік. За границею пів долара
в рік. Адреса Редакції: „КАМЕНЯРІ“, Львів,
вул. Міцкевича 7. Число почт. чека 500.901.

„САМООСВІТА“ це Рідна Школа в кожній хаті

Самоосвіта видала дотепер 72 книжки з усіх ділянок людського знання. Ці книжки обнимають такі ділянки: наука суспільного виховання, світова історія, історія світової війни, історія української революції, історія революції в Росії, історія українського народу, політично - суспільні науки, наука економії, наука астрономії, наука про землю, наука про життя, наука про звірів, наука про людину, наука хемії, фізики, агрономії, наука української літератури. — Всі книжки писані науковими силами, дуже популярно. — Всі книжки з багатьма образками, рисунками і мапами.

В Самоосвіті знайдете реферат потрібний на якубудь науково-суспільну тему. Самоосвітний гурток не може вести курсів, коли не має книжок Самоосвіти.

Вчіться з книжок „САМООСВІТИ“!

Ціна книжок для тих, що купують пряму Вид-тви

1 річник (то є 12 кн.)	разом з пересил.	4'00зл.
2 річники („ „ 24 „)	„ „	7'50 „
3 „ („ „ 36 „)	„ „	10'00 „
4 „ („ „ 48 „)	„ „	12'00 „
5 річників („ „ 60 „)	„ „	15'00 „
6 „ („ „ 72 „)	„ „	17'00 „

Тим, що куплять у Видавництві всі 6 річників Самоосвіти, Видавництво дарує 10 книжок „Найкращих Оповідань Самоосвіти“ в ціні 2'25 зол, та ще одну книжку вартости 2зол. Для заграниці ціна та сама, тільки за пересилку дочисляється по 1 зол. за кожний річник. При купні 6 річників можна вислати завдаток в сумі 10 зол., арешту 7 зол. на місячні сплати по 1 зол. — Річна передплата на 1936 виносить 3 зол. за 12 чисел, які виходять щомісячно.

Число чека ПКО 900.872

Редагує колегія. Відповідальний редактор Др. Матвій Стахів.
Адреса Редакції та Адміністрації: Самоосвіта, Львів
вул. Міккевича 7.
Адреса для заграниці: „Samooswita“, Mickiewicza 7. Lwow.

САМООСВІТА

75

У. А. Р. О. Д. Н. І. Й. У. Н. І. В. Е. Р. С. И. М. Е. Т.

Недоля побіджених
і
клопоти побідників
Спори великанів — Англійсько-американський світ — Загальні уваги про світову політику по війні
Історія повоєнного світа
II. ЧАСТИНА
З образками
Зладив Др. В. Левицький
Ціна 40 гр.
Львів